

Muutamia »vanhoja» uudissanoja.

Monesti on käynyt niin, että on kah- taalla, eri aikoina tai eri tahoilla »kek- sitty» jokin sana johtamalla tietystä kannasta samaa johdinta käyttäen, sa- maten kuin moni muukin keksintö on tehty eri tahoilla asianomaisten tietä- mättä toistensa saavutuksista. Toisaalta taas vanhoista lähteistä löydettyjä sanoja on otettu käytäntöön jotakin uutta tar- vettä tyydyttämään, ja siten monen uudissan »juuret» ulottuvat odotta- mattoman kauaskin taaksepäin.

Esitän muutamia poimintoja sanoista, jotka meidän aikoinamme, viime vuosi- kymmeninä ovat tulleet uudissanoina käytäntöön ja monissa tapauksissa ilmei- sesti tuntematta varhaisempia, ehkä hyvinkin satunnaisia esiintymiä. En tietenkään halua sanoa, että mainitsemani esiintymät olisivat vanhimpia. — Viit- taan tässä Hakulisen laajaan esitykseen: Suomen kielen rakenne ja kehitys II 109—.

Varmaa tietoa ei ole, mutta otaksun, että suorastaan muotisanaksemme tul- leen *huomioida*-verbin käytäntöönottaja — tietojeni mukaan J. V. Lehtonen suo- mennoksessaan v. 1917 (Bligh: »Keskus- telutaito») — ei ole tietoisesti nojautunut

tämän sanan varhaisempiin tuntemiini esiintymiin. Vanhimmat ovat vuosilta 1898 ja 1900. Edellinen, Vihtori Peltosen sanomalehtiartikkelista (Linnankosken Kootut teokset IV 118), todistaa oikeas- taan vain puoleksi, mutta kuitenkin riit- tävästi: »— siitä voi tarkka *huomioijsija* pian vakuuttautua». Vuosisadan lopussa ilmestyneessä saman kirjoittajan »Kynäi- lijä»-nimisessä oppaassa on selvästi (s. 49): »— järkevän ja *huomioivan* kirjallisuus- den viljelemisen kautta». Saatamme täten (ainakin toistaiseksi) pitää Pelto- nen-Linnankoskea tämän sanan isänä. Merkityksenä on 'tehdä huomioita'.

Toinen huomioimisen käyttäjä on Kaarlo Hemmo (Tiihonen), jonka runo- kokoelmassa »Kynäelmiä III» (v:lta 1909; painovuosi Pakarisen luettelon mukaan, kirjassa sitä ei ole) tämä sana on ilmei- sesti tilapäissepitteenä: »Miks' yksinker- taiseksi / Tuo Pekka tuomioidaan, / Se vaikka huomioidaan, / Hän ett' on mui- den vertainen» (s. 140). Toinen tilapäis- sana »tuomioida» on vetänyt sointuparik- seen ymmärtääkseni tässä tapauksessa yhtä satunnaisen huomioida-sanan.

Sanakirjaan huomioiminen ilmestyi ainakin jo 1912: Cannelinin ruots.-suom.

sanakirjassa on iakttaga-sanan khdalla mm. *huomioida*, lisäselityksenä sulkeissa 'observera'.

Vasta 1920-luvulla tämä sana alkoi päästä yleiseen käytäntöön — vain nuomaitsemani kaksi esiintymää on edelliseltä vuosikymmeneltä tiedossani. Ja pian sen käyttö kielimiesten vastustuksesta huolimatta ryöstäytyi myös 'huomioon ottamisen' merkitykseen.

Kotitalouden alalla nyt käytännössä oleva *umpio*-sana on täsmälleen satavuotias: Schildt-Kilpisen Euklideen-suomennoksessa (1847, s. 7) on figur-sanan vastineena kuvion rinnalla umpio. Europaeus on ottanut sen sanakirjaansa (1853) ja lisännyt merkitysalaa: 'begränsadt rum', joten hän on jo ollut samalla linjalla kuin nykyinen käytäntö. Umpio on muuten Cannelinilla suom.-ruots. sanakirjassa ainakin jo 1913. Näiden esiintymien suhdetta sanan nyt tunnettuun käytäntöön ottamiseen en tunne. — Mainitussa Kilpisen suomennoksessa on lisäksi mm. *selviö*, *sane* ja *kirjoite*, joista ainakin sanetta ja kirjoitetta voidaan pitää nykykielessä uudissanoina. Ja Europaeuksella on esim. *kuvasto*, *osake*, *vyöte*, *kirjasin*, *osoitin* (sekä *elin*-sanana varhaisin tuntemani kirjaanpano).

Lönnrotin kääntämästä J. Ph. Palménin »La'inopillisesta Käsikirjasta» (1863) löydämme sellaiset oman aikamme uudissanat tai ainakin uudehkoina sanoina pitämämme kuin *toimitsija* (1920-luvun alussa messunäyttelyjen yhteydessä käytäntöön tullut), *teosto*, *säätiö*, *hinnasto* ja *esto*.

Ferd. Ahlman käänsi 1869 Z. J. Cleven »Sielutieteen oppikirjan» ja käytti jo silloin mm. sanoja *elimistö*, *määritelmä*, *naamio*, *alkio*, *arvostaa*, joita saattaisi luulla paljonkin nuoremmiksi.

Eurénin sanakirjassa (1860) esiintyy mm. niin nuori uudissana kuin *metsälö*. Samoin siellä ovat esim. *pakote*, *pesäke*, *porrastaa*, *meisti*, *muodostuma*, *tukos*, *otos*,

kuvastin. Vähän nuoremmasta Ahlmanin sanakirjasta (1874) poimimme näin »uusia» sanoja: *esite*, *jalontaa*, *yksiö*, *leikelmä*, *jaos*, *vyöhyke*, *virkaileja*, *lisäke*, *laskostaa*, *perinne*, *huoltaa*, *lajittaa*, *siirros*, *varjostaa*, *jäätelö*, *hyytelö*. Näitäkin useimpia nykyajan lukija saattaisi pitää yhtä hyvin puolta vuosisataa nuorempina.

V. 1890 ilmestyneen Erdmannin »Kansantajuksen geologiaan» suomentajat A. J. Warén ja G. V. Levander ovat esipuheessa maininneet koettaneensa »käyttää alkuperältään suomalaisia sanoja niin paljon, kuin suinkin on ollut mahdollista». Ja niin kirjassa onkin runsaasti suomalaista termistöä. Lopussa oleva liite luettelee »tiedesanoja» puolen tuhatta. Löydämme mm. seuraavat: *kerrostuma*, *laskeuma*, *löydös*, *sulkeuma*.

Kaarlo Forsman suomensi 1890-luvun alussa Lübken »Taiteen historian», joka lähes tuhattisivuisena ilmestyi 1893. Tämänkin teoksen lopussa on 9-sivuinen sanaluettelo, josta näkyy, että se on ollut uutta uraa uurtava paitsi estetiikan alalla yleensä myös tämän tieteenhaaran erikoissanaston vakiinnuttajana. Enemmän kuin puolen vuosisadan takaa ovat siten mm. seuraavat »taidekielen» sanat: *tornike*, *sarjanne*, *suojama* (= halli), *parveke*, *ruusuke*, *laikka*, *palkisto*, *pylväistö*; suuri määrä sanoja on saatu kansankielen varastoista. Kääntäjä oli sanakirjaimies.

Vuosisadan lopussa valmistuneen Y. K. Yrjö-Koskisen ransk.-suom. sanakirjan lisäyksistä olen merkinnyt nämä esiintymät: *eduskuva* (= symboli), *harpikko*, *siittämö*, *jähdytin*, *leike*, *pahvikko*.

Restauroimisen vastineeksi pyrkii yhä silloin tällöin »entisöidä». Kuitenkin hyvä suomalainen vastine on tunnettu jo 1905: »Vartija» julkaisi silloin erään sanaston, ja siinä on: *entistys* 'restauration'; itse *entistää*-verbiä en huomaa käytetyn, mutta tavallaanhan se jo sisältyy mainittuun johdannaiseen.

Näiden enemmän kuin puolensadan sanan joukossa vain yksi on tämän vuosisadan puolelta. Valikoima on pieni ja lähteistö vähälukuinen, mutta jo nämä esimerkit osoittavat, että uudissana ei

läheskään aina ole uusi tämän sanan vaativimmassa merkityksessä — vaikka se saattaa olla varhaisemmista esiintymistä riippumatta sepitetty.

H. T.